

A délszláv néphit körvonalai

NEM KELL HANGSÚLYOZNUNK, hogy a néprajzi kutatás terén aligha van sürgősebb feladatunk, mint a magyarsággal szomszédos népkultúrák vizsgálata, a kínálkozó magyar tanulmányok méltatása. Jelen dolgozat a délszláv néphit legjellemzőbb vonásait iparkodik *Schneeweis** kitűnő modern összefoglalása nyomán megrajzolni. Ismertetésünkben a magyar analógiák elemzésétől egyelőre tartózkodunk, de már most is jelezzük, hogy föltett szándékunk a magyar és délszláv folklóre összefüggéseinek beható tanulmányozása.

A délszláv néphit több elemből tevődött össze. A szláv őshazából hozott vallásos képzetek az új hazában az antik vallások hagyományaival keveredtek. A kereszténység hatása is jelentős. Ezekhez járulnak még a szomszéd népektől való átvételek.

A délszláv ősvallást a *démonhit* jellemezte, amelynek nyomai val a mai népi hitvilágban is találkozunk.

Az ősszlávok hittek a lélek halhatatlanságában: *halottjaikat* el látták mindennel, amire túlvilági útjukban szükségük lehetett, bizonyos időközökben ételt, italt raktak a sírjukra, tüzet gyújtottak emlékezetükre, hogy melegedjenek mellette, fénye pedig világoskodjék nekik. A szerbeknek legfőbb vágyuk, hogy fiutódjuk legyen, aki a halotti áldozatot bemutatja, aki a család védőszentjének tiszteletét fenntartja és aki szükség esetén a vérbosszúról (osveta, a szent jelentésű *sveti* szóból) sem feledkezik meg. Az a hiedelem, hogy az áldozatok az ősöknek kedvesek és az utódoknak javára válnak, minden szláv népnél megtalálható. A szerbeknél a *családi védőszent* (slava) tiszteletében sajátosan vegyül a pogány őskultusz a szentek keresztényi tiszteletével. A néphit szerint a család védőszentje a slava-ünnepen láthatatlanul ott ül a családapá jobb vállán.

A meghalt ősök lelke különféle alakot ölthet. Leginkább *kígyó* alakjában (zmija čuvar kuća) képzelik el, amely láthatatlanul ott él a házban. Ez a hiedelem általános a görögöknél, rómaiaknál, balti népeknél, nyugati és keleti szlávoknál egyaránt. A szerbeknél és horvátoknál kifejlődött tűzhelykultusz, amely különösen karácsonykor és menyasszony hazavezetésénél nyilatkozik meg, továbbá a küszöbhez fűződő hiedelmek szintén az ősök tiszteletével függenek össze. Valamikor a gyermekeket a küszöb alá temették, hogy lelkük

* *Schneeweis* Edmund: *Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten*. Celje, 1935.

a fölöttük járkáló asszonyokba belemenjen és így újra megszüleszenek. Egyesek szerint az őskultuszhoz tartozik a három *sorsaszonyban* (rogyenice, orišnice) való hit is, akik az újszülött bölcsőjénél megjelennek és sorsát meghatározzák. Ez a három asszony esetleg női képviselője annak a három elhalt nemzedéknek, amelyre az indogermánok őskultusza különösen kiterjed.

A démonok jelentős számát alkotják azok a lelkek, akik korai halállal haltak meg és csak akkor nyugodnak meg, ha a nekik szánt életkor eltelik. Kereszteletlenül elhalt kisdedek (nekrštenci) éjféli körül gyermekfejű madár képében röpködnek, gyermek módjára kiáltoznak és az anyáknak ártani akarnak. Tejelő állatoknak, főleg juhoknak elveszik a tejét, sőt betegséggel sujtják őket.

Tisztázatlan a *vila* neve és eredeti szerepe. Ma hosszú szőkehajú, gyönyörű tündéreknek képzelik el őket, amelyek magas hegyek szakadékaiban, várakban, vizek mentén laknak, szívesen öltönek hattyúalakot, szeretnek szarvason, vagy lovon kószálni, vádálkatokat elejteni. Tündértáncra a földön és a felhők között szoktak gyülekezni. Szép férfiakról nem tagadják meg a szerelmet, sőt a házasságot sem. Minden epikus hős mellett találunk vilát (posestrima), aki védőangyalként tanácsot ad és segítséget nyújt. Tejéből erő árad, a szerb mondai hőseket vila szoptatta. Kraljevics Marko vilától kap szárnyaslovat. Aki a vilát megbántja, esze megzavarodik, vagy pedig a betegség és halál nyilával sujtja. A vila ismeri a füvek erejét, tudományát azonban szívesen megosztja olyanokkal, akik tisztelik. A vilák előre látják a jövőt is, amelyet kedvenceikkel közölni is szoktak. A szép gyermekeket ellopják és rút váltott gyerekeket hagynak helyette. Bárminő állattá át tudnak változni. Nevük tabu, legtöbbször *isteni* (livna) néven emlegetik őket. Barlangok bejáratánál szokták számukra az áldozati ajándékokat (gyümölcs, virág) lerakni. Schneeweis szerint a vilák voltaképpen korán elhalt leányok, menyasszonyok lelkei, akik erőszakos halállal haltak meg és később a hegyi, erdei, antik hatásra vízi tündérek, sőt a boszorkányok tulajdonságait is magukra öltötték.

A hazajáró lélektől való félelemben gyökerezik a délszlávok *vámpirhite*. Jó emberből akkor lesz vámpír, ha a tetemén egy állat (kutya, macska, egér stb.) fut keresztül, vagy ha sírja éjtszákára nyitva marad. Általában gonosztevők, halotti gyertya nélkül meghalt emberek, halálos bűnben senyvedő papok, mohamedánná lett keresztények válnak vámpírrá.

A vámpírnak nemcsak emberi, hanem állati alakja (farkas, kecske, macska, tyúk, pille stb.) is van. Nagyobbítani nem, de zsugorítani tudja magát és a kulcslyukon is be tud hatolni a házba. Itt az emberek és állatok vérért szívja, aminek aztán betegség és halál a vége. Szőre van, mint a kutyanak, továbbá éles foga, véres szeme és lángok csapnak ki a szájából. Csontja nincs, hasonlít egy vérrel telt, tovasikló kígyóhoz. Innen az a hiedelem, hogy az ördög a vámpírrá váló holttestről a bőrt lehúzza, majd felfújja. Ezért kell a gonosztevők holttestét könyörületből megsebezni, hogy az így keletkezett lyuk megakadályozza az ördög szándékát.

A vámpír nyitott szemmel fekszik a sírban, amelyet legszívesebben növekedő hold idején hagy el. Szombati napokon azonban

nyugton marad, ezért a szombaton született emberek észreveszik és meg tudják ölteni, anélkül, hogy árthatna nekik. Incubus gyanánt az asszonyokat is megkísérti.

Hogy a halott ne váljék vámpírrá, vigyázni kell, hogy semmiféle állat ne ugorja át. Ha mégis megtörténik, vissza kell ugratni. A meghalt gonosztévőnek a térdinát kell szájalomból átmetnszeni, vagy tűt szúrni a köldökébe. A vámpír irtózik a víztől, fénytől és tűztől, továbbá a szarutól és a harangszótól. Aki a vámpírt távol akarja tartani, amulettet (zapis) hordjon a nyakában, szőlőmetesző kést a tarisznyájában és vadrózsafa-botot a kezében.

A legújabb időig általános néphiedelem volt, hogy az ember és állat járványos pusztulását a vámpír okozza. Ilyenkor meg kell a vámpír sírját keresni. Ez egy fekete csikó segítségével történik, amely a szellemeket látja és éppen ezért nem lépi át a sírt. Olykor imádkozó pópák jelenlétében történt a vámpír vélt sírjának felnyitása. A tetemet vadrózsafa husángjával átszúrják és pedig egy szúrással, majd elégetik. A vámpírhít minden szláv népnél megtalálható.

A szerb néphit szerint égiháború idején tűzokádó sárkányok harcolnak egymással. A csata hevében tojással dobálják egymást, amely jégesőként hull a földre. Szent Illés azonban üldözőbe veszi őket, tüzes szekeren a felhőket bejárja és nyilakat hajigál. Ezek a villámok. A sárkányok táncából keletkezik a forgósél, amely az embert örülettel, sőt halállal sujtja. Ez a hiedelem egyházi-biblius szemléletben gyökerezik.

A holdfogyatkozás (jedenje meseca) kétfejű, hatujjú sárkányok műve. Csak hatujjú ember (šestak) láthatja őket. Az égen Szent Arangyeo (arkangyal) védelmezi a holdat, de bűbajos földi asszonyok is segítenek neki.

Az égiháború sárkányai ellen az embert a *zmaj* segíti. A néphit szerint negyvenéves kígyóból, vagy negyvenéves pontyból származik. A *zmaj* mindenféle alakot ölthet, még az emberét is. Gyakran hatalmas, tüzes, kígyófarkú madár formájában tűnik fel az éjszakai égen (meteor? üstökös?). A *zmajra* is jellemző, hogy szívesen ejt teherbe szép lányokat és asszonyokat. Az így született gyermekben természetfölötti erők rejtőznek. A monda szerint Obilics Milos is ilyen volt. A szerb mesékben sűrűn előfordul, hogy a mesehősnek olyan leányt kell visszahódítania, akit *zmaj* rabolt el.

A *zmaj* szerb képzetét a Leviathan bibliai alakja ihlette. Az apokaliptikus jeleneteknek bizánci hatásra keletkezett és a pravoszláv kolostorok falán látható ábrázolásai a nép képzetét élénken foglalkoztatták.

Az az északi szlávoknál általános hiedelem, hogy a szívárvány (duga) hatalmas kígyó volna, amely vizet iszik a tengerekből és folyókból és felszívja a felhőkbe, a délszlávoknál már elhalványult.

A nép a szelekben és viharokban démonok művét látja. Egy szerémségi följegyzés szerint a déli szél neve *ćoravac*, *ćorava Angyelia* (ćorav = félszemű). Az angyal említése az angyali seregek repülésére utal, amely a szelet előidézi.

A szerb-horvát *vučji pastir* nem más, mint farkas, vagy farkason nyargaló öreg, amely évente összegyűjti a farkasokat és kije-

lőli a jövőévi zsákmányt nekik. Egy elterjedt szláv monda szerint egy pásztor egyszer résztvett a farkasok gyűlésén s egy fáról kihallgatta, hogy áldozata lesz az utoljára érkező, sántító farkasnak és hogy sorsát a legnagyobb elővigyázatosság mellett sem kerülheti el. Egyébként a farkasok támadása ellen Szent Száva és Szent Arangyeo napján böjtölni kell és ételeket felajánlani, hogy a farkasok támadását elhárítsák. A horvátok és oroszok viszont Szent Györgyhöz könyörögnek.

Egy nőalakú erdei szellem a gyermekeket a *gorska* nevű betegséggel szokta sujtani, amitől nem tudnak aludni és hevesen sírnak. Csak tölgyágakkal való füstölés és hathatós varázsigék űzhetik ki a gyerekből.

A pogány szlávok fatisztelete, amely szerint minden fa egy-egy démon székhelye, kereszténnyé enyhült formában elszigetelt szokásokban ma is él. Majd minden szerb falunak van egy szent fája (*zapis*), amelyhez minden esztendőben gabonaérés idején körmenetet vezetnek. A fát a nap járásának irányában háromszor megkerülik, majd a pópa rövid istentiszteletet tart, a fa törzsébe vésett keresztet késsel megújítja és viasszal bedörzsöli. Erről a fáról semmiféle gyümölcsöt nem szabad leszakítani, sem fölmászni rá. Régebben ezen az ünnepen egy bárányt öltek meg a fa alatt és vérével behintették. Bolgár néphit szerint ez az ünnep azoknak a jó szellemeknek tiszteletére történik, amelyek a földeket őrzik.

Az oroszok és lengyelek karácsony estéjén fejszével szokták fenyegetni a terméketlen gyümölcsfát. Egyes helyeken az a hiedelem, hogy aki a *sjenovit*-nak tartott hatalmas fákat, főleg a büköt kivágja, az meghal, vagy életveszélyesen megbetegszik. Ha valaki attól tart, hogy ilyen fát vágott ki, az a facsonkon ugyanazzal a fejszével vágja le egy élő tyúk fejét. Így kerül el a bajt. *Sjen* egyébként árnyékot jelent. A primitív felfogás ugyanis az árnyékot és a lelket gyakran kapcsolja össze egymással.

A fakultusz nyomait őrzi a karácsonyesti *badnjak*. Kidőlte előtt emberi módon üdvözlök, kalácsot ajánlanak föl neki. Hogy a *badnjak* a vegetáció szellemének szimbóluma, kitűnik azokból a varázsigékből is, amelyeket tűzredobása alkalmával mondanak. A vacsora alkalmával mindegyik ételből megkínálják egy tele kanállal. Hamva az egészséget és gyarapodást biztosítja.

Minden szláv népnél még manapság is megtalálható a *víz kultusz*, amelyet itt-ott természetesen keresztény befolyások kísértek, sőt néha a szomszéd népek hatása is érvényesült. A vízi manókban való hiedelmet csak a németek szomszédságában élő szlovéneknek és horvátoknak találjuk meg. Keletibb vidékeken azt hiszik, hogy az ördög vonzza az embereket a vizek mélyére, a vízi tündéreket pedig itt boszorkányok pótolják. A szerb néphit szerint vannak olyan vilák is, amelyek éjszakának évadján vizekben fürdenek, szárnyas szarvasokat pedig megitatják. Azokat az embereket, akik tétszenek nekik, figyelmeztetik, hogy olyan vízből ne igyanak, amelyet emberi, vagy állati hulla tisztátalanná tett. Különösen hegyvidéki távokhoz fűződik az a monda, hogy démon tartózkodik benne, amely különféle állatok (bika, ló, sarkány stb.) alakjában szokott megjelenni. A tengerben élő félig hal-, félig emberalakú

óriási lények (morski ljudi) éjszaka a föld felé úsznak és egy világító kővel a partot megvilágítják. A kő szerencsét hoz a megszerzőjének. A szerbek Borbála éjszakáján kását főznek. Forrásoknak és kutaknak ajánlják fel, hogy a házbeliék gazdagságát, szerencsését, egészségét előmozdítsák vele. A víz tiszteletével több jeles napon is találkozunk. Különösen foganatos (jakovna voda) a szerbeknél az újhold hetének vize.

A tűznek is jelentős erőt tulajdonítanak, különösen az új tűznek (živa vatra). A házi tűzhely az oltalmazó ősök székhelye.

Az a primitív felfogás, hogy bizonyos betegségek a gonosz lélek művei, a délszláv népnél ma is általános. Ez világosan kitűnik a ráimádkozásokból (basmе). A javasasszony (vračara), vagy a javas (bajač) kéréssel, ajándékkal, fenyegetéssel próbálja a betegség szellemeit távozásra bírni. Ezek a világ végén laknak, de bizonyos időközökben szelek szárnyán meglátogatják az embereket. A kereszténység hatása alatt ez a felfogás néha úgy módosult, hogy a betegséget Isten küldi az emberekre bűneik miatt.

Hogy a betegség szellemét meg ne haragítsák, igazi nevének kiejtését elkerülik, inkább eufemizmussal élnek. A *pestist*, amelyet emberfölötti nagyságú, hosszú hajú és körmű, kiálló fogú, kecskelábú förtelmes vénasszonynak képzelnek el: *komaasszonynak* (kuga kuma) hívják, hasonló külsejű testvérét a *kolerát* (čuma) pedig *nagynéninek* (teta, tetka). Azzal is próbálják őket jóindulatra bírni, hogy a házat föltakarítják, meleg vizet, fésűt, törülközőt, stb. készítenek és az asztalt megterítik a számára. Hatásos védekezés: mód volt régebben az is, hogy pestis idején a falut körülszántották. Ez abban állott, hogy éjfélkor hat meztelen lányt eke elé fogtak, a legidősebb férfi hajtotta őket és a falu köré barázdát vontak. Más személyesnek képzelt szellem a *láz* (groznica), amelyet ráimádkozással, vagy hideg víznek hirtelen ráöntésével lehet a betegből kiűzni. Ilyenek még a *szúrás* (probodi), *szívfájás* (izdat), *ijedés* (surdžba). A kisgyereket ijedés és sírás szokta kínozni. A *sömört bibornak* (rusa), a gennyes tályogot a szerbek *nem mondhatónak* (nepomenik), *ellenségnek* (onaj dušman) hívják. A betegség állatalakban is behatolhat a testbe. Így érthető meg a fogtályog, körömdaganat megjelölésére a *féreg* (buba), a differitiszére a *béka* (žaba) elnevezés. Az epilepszia igazi neve (padavica) helyett is szívesebben használják az a *betegség* (ona bolest) utalást. Azt hiszik különben, hogy a roham alatt láthatatlan szellemekkel birkózik a beteg. A tébolyodottba gonoszlélek költözött. Montenegróban a pópához vezetik, aki imádkozik, majd felszólítja az ördögöt, hogy hagyja el a beteget. Makacs esetekben kolostorba, vagy templomba viszik és néhány éjszakára ereklyék mellé csukják, hogy ott aludjék. A templomalvás hatását a hozzátartozók imádsággal és jámbor alamizsnával is iparkodnak fokozni.

Az *angyalokban* és *ördögökben* való hit a kereszténységgel kezdődik. A néphit szerint születésétől fogva minden embert egy angyal és egy ördög kísér végig egész életén. Az angyal jobb vállunkon lebeg és jóra buzdít, az ördög pedig a bal vállon ülve kísértésbe akar vinni. A halál után a lélek azé lesz, akinek sugallatára inkább hallgatott. Az ördög (gyavo) nevét nem igen merik ki-

mondani, ellenségnek, feketének, vezérnek, stb. nevezgetik. Az ördög külső megjelenését illetőleg a nép képzeletére a templomok és kolostorok freskói, papok prédikációi hatottak: az ördög fekete, szarvai és kecskelábai vannak, szárnya a denevérhez hasonlít, szörnnyű szagot hagy maga után. Mindenné át tud változni. Azokat az embereket, akik lelküket neki ígérik, hatalommal és gazdagsággal ajándékozza meg. Szentelt tárgyakkal, kereszttel, mágikus körök vonásával távozásra lehet kényszeríteni. Hatalma egyébként a hajnali kakasszóval megszűnik.

Jellemző, hogy a délszlávok bizonyos időket és napokat, amelyekhez különleges szokások és tilalmak fűződnek, meg szoktak személyesíteni. A szerbek a hétnek négy napját: szerdát (Sveta Sreda), pénteket (Svet Petka), szombatot (Sveta Subota) és vasárnapot (Sveta Nedeljka) szent nőalaknak fogja fel. Különösen a Péntek — aki nem más, mint a Vasárnap anyja — részesül nagy tiszteletben. A bolgároknál a húsvét után következő tizenegy pénteket megünneplik, hogy a jégverést távol tartsák vele. Általános az újholdra következő péntek tisztelete. A járványról azt hiszik, hogy a Szombat leánya, ezért a szombaton született gyermekeket (subotnjaci) ez a betegség elkerüli.

A délszláv néphit tud az óriásokról és törpékről is, de szerepük nem jelentős.

Vannak olyan emberek, akikben a gonosz rejtőzködik, akik a testet időnkint elhagyják, állatalakot öltenek magukra és bajt okoznak. Ebben a hiedelemben gyökerezik a *mora*-hit. A *mora* éjszakának idején rátelepszik és lidércnyomásos álmot bocsát az emberre. A *mora* olyan burokban született leányokból kerül ki, akiknek világrajövetelénél elfelejtettek az ilyenkor szükséges elhárító varázslatról gondoskodni. A *mora* állattá, tárggyá is át tud változni és kulcslyukon is be, tud a házba jutni. Megnyomja és megfojtja az alvókat, vérüket kiszívja a szívéből. Különösen a gyermekekre hoz veszedelmet. Elhárítására imádság, füstölés, ajtó alá helyezett söprű; vas, fokhagyma megfelelő alkalmazása szolgál.

A *boszorkány* (veštica) a horvát néphit szerint tudományát az ördögtől nyeri, akinek lelkét odaigérte. Jellemző vonásai nagyjából egyeznek a moráéval. A boszorkánygyűlésen készült kenőccsel bármivé át tudják magukat változtatni. A tejet, a földnek a hasznát másoktól elveszik a maguk számára. Jégesőt, fagyot, betegséget, viszálykodást idéznek elő. Bizonyos napokon összegyülekeznek, táncra perdülnek és az ördögökkel fajtalanokodnak. Megfelelő eszközökkel (kereszt, fokhagyma, amulett, imádság stb.) védekezni lehet ellenük. Szent György napján a marha szarvára koszorút akasztanak, amely egész éven át az istálló ajtaja fölött függ, hogy a boszorkányt elriassza. Hasonló okból kell jégeső idején szentelt golyóval a föllegek közé lőni.

Az itt felsorolt szemelvényes adatok is meggyőzhetnek arról, hogy a magyar és délszláv néphit sok azonos, vagy legalább is hasonló elemet tartalmaz, ami kölcsönhatásra enged következtetni. Ennek tisztázása szép feladata lesz az összehasonlító folklóre-kutatásnak.